

Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 130-летию С. Сейфуллина = С. Сейфуллиннің 130 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. - 2024. – Б.V. - Б. 80-83.

ӘОЖ 632.521 (574.54) (045)

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ АУМАҒЫНДА КӨГАЛДАНДЫРУҒА ҰСЫНЫЛАТЫН АҒАШ-БҰТА ТҮРЛЕРІН БАҒАЛАУ

Аманбаева А.Т., 4 курс студенті

Туменбаева А.Р., PhD

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазақстанның табиғи жағдайы әртүрлі және бай өсімдік түрлеріне толы. Әсіресе, Қызылорда облысы ерекше қызығушылық тудырады. Бұл аймақта бұрын-соңды 1200-ге жуық ағаш-бұта түрлері және 29 эндемикалық өсімдіктер тіркелген. Арал теңізі суының тартылуына байланысты аймақтағы экологиялық жағдай айтарлықтай нашарлады, сондықтан көгалдандыру және экожүйені қалпына келтіру мәселесі өте өзекті.

Қызылорда облысындағы көгалдандыру тек экологиялық емес, сондай-ақ экономикалық маңызды мәселе болып отыр. Бұл мақалада көгалдандыруға ұсынылған ағаш-бұта түрлері талданып, олардың экологиялық тиімділігі, топырақ пен климаттық жағдайларға бейімделуі, сондай-ақ өңірдегі табиғи ресурстарды сақтау мен қалпына келтіру мүмкіндіктері қарастырылады [1].

Зерттеу әдісі ретінде практикалық жұмыс нәтижелеріне сүйенген салыстырмалы және талдамалы әдістер қолданылды. Бұл зерттеулер «Қызылорда облысының табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқармасының «Қызылорда орман және жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мемлекеттік мекемесі» коммуналдық мемлекеттік мекемесіне қарасты учаскелерде жүргізілді. Жұмыс барысында өсімдік түрлері зерттеліп, олардың экологиялық жағдайға бейімділігі мен тиімділігі талданды, ұсынылған ағаш-бұта түрлері 1 кестеде көрсетілген.

Көгалдандыру аймақтың экологиялық жағдайын жақсартып қана қоймай, адамдардың өмір сапасын арттырады. Ағаштар мен бұталар ландшафтты көріктендіріп, ауаны тазартады, сонымен қатар құм көшкіндерін тоқтатып, жел эрозиясын төмендетеді. Арал теңізінің экологиялық мәселелерін шешу үшін бұл өсімдіктер маңызды рөл атқарады [2].

1 – кесте - Көгалдандыруға ұсынылған ағаш-бұта түрлері және сипаттамалары

Ағаш-бұта түрлері	Биіктігі (м)	Суыққа төзімділігі	Құрғақшылыққа төзімділігі	Топыраққа талғамдылығы	Эстетикалық мәні
Қазақстан терегі	20	Иә	Орташа	Төмен	Орташа
Қайрат терегі	20	Иә	Орташа	Төмен	Орташа
Үйеңкі	25	Иә	Орташа	Орташа	Жоғары
Қарағаш	20	Иә	Жоғары	Орташа	Орташа
Шаған	8	Иә	Жоғары	Орташа	Орташа
Қараған	7	Иә	Жоғары	Төмен	Орташа
Сексеуіл	9	Иә	Жоғары	Төмен	Төмен

«Қазақстан» және «Қайрат» будандастырылған теректері облыс көлемінде көгалдандыруға ұсынылған басты ағаштардың бірі. Олардың бойы 20 метрге дейін жетеді және бұл ағаштар тұзға, шаңға, газға өте төзімді. Бұл олардың қалалық және өнеркәсіптік аймақтарда, сондай-ақ экологиялық жағдайы нашар жерлерде өсіруде үлкен артықшылыққа ие екенін көрсетеді. Суару көздерін таңдамайды, оларды өзен, скважина, коллекторлы-дренажды және тұрмыстық-өндірістік сулармен де суаруға болады. Осы ағаш түрлерін Қызылорда облысының көптеген аудандарында, соның ішінде Іңкәрдария, Жаңағорған және Шиелі елді мекендерінде өсіруде.

Қазақстан және Қайрат теректерін көгалдандырудан бөлек, құрылыс материалдарын алу үшін де қолдануға болады. Ағаштар 7 жыл ішінде құрылысқа жарамды материал беретінін ескерсек, бұл олардың экономикалық тиімділігін де арттырады. Сонымен қатар, оларды ұзақ мерзімді экологиялық бағдарламаларда, сондай-ақ жылдам өсетін және жоғары адаптацияланған ағаштарды қажет ететін жобаларда қолдануға болады.

Үйеңкі – биіктігі 25 метрге дейін жететін ағаш, бұл оның қаладағы немесе саябақтардағы кең таралған көгалдандыру түрі екенін білдіреді. Үйеңкі ағашы өте тез өседі, әсіресе отырғызылған жылы белсенді дамиды. Оның басты артықшылығы – климат жағдайына бейімделгіштігі мен суыққа төзімділігі. Сонымен қатар, оның әсемдік қасиеттері де жоғары бағаланады, өйткені үйеңкі өзінің сәнді көрінісімен және жапырақтарының түрлі-түсті реңдерімен танымал.

Үйеңкі ағашы техникалық сапасы жоғары және көгалдандыруда кеңінен қолдануға болады. Оның көлеңке түсіретін қабілеті және тығыз жапырақтары саябақтар мен көшелерде қолдануға қолайлы. Үйеңкілердің ауадағы зиянды заттарды сіңіру қабілеті де олардың экологиялық тиімділігін арттырады.

Қарағаш – биіктігі 20-25 метрге дейін жететін ірі ағаш. Бұл ағаш жарықсүйгіш және құрғақшылыққа өте төзімді. Қарағаштың тұқымы арқылы оңай көбейетін қасиеті оның кең таралуына ықпал етеді. Қарағаштың

көгалдандыруда кеңінен қолданылуы оның құрғақшылыққа төзімділігімен түсіндіріледі, сонымен қатар бұл ағаш қырқу мен кесуге жақсы төзімді.

Қарағаш – облыс көлемінде жиі қолданылатын ағаштардың бірі. Оны жол бойында, саябақтарда және ауыл шаруашылығы алқаптарын қорғау үшін пайдалану тиімді. Қарағаштың тағы бір артықшылығы – оның биологиялық және экологиялық төзімділігі, бұл оны әртүрлі климаттық аймақтарда қолдануға мүмкіндік береді.

Шаған – биіктігі 8 метрге дейін өсетін аласа ағаш. Бұл ағаш суыққа және құрғақшылыққа төзімді, сондықтан оны Қазақстанның түрлі өңірлерінде көгалдандыру үшін қолдануға болады. Шағанның басты ерекшелігі – оның тұқымы арқылы оңай көбеюі және ландшафттық дизайнға үйлесімді келуі. Бұл ағашты әсіресе қорғаныш орман алқаптарын жасау үшін пайдалануға болады.

Қараған – биіктігі 2-7 метрге жететін бұта тәрізді ағаш. Бұл ағаш күн сәулесін жақсы көреді және құрғақшылық пен суыққа төзімді. Оның әдемі хош иісті гүлдері көгалдандыруда эстетикалық мәнге ие. Қараған сыртқы жағдайларға өте бейімделгіш, бұл оны қала мен ауыл аймақтарында көгалдандыру үшін кеңінен қолдануға мүмкіндік береді.

Қарағанның тағы бір ерекшелігі – оның ауаға улы газдардың әсеріне төзімділігі. Сондықтан, оны өнеркәсіптік аймақтарда да өсіруге болады. Оның тамыр жүйесі өте мықты, бұл топырақтың эрозиясын болдырмауға көмектеседі.

Бүйірген – орта биіктігі 4-5 метр болатын бұта. Бұл өсімдік көлеңкелі жерде де өсе береді және қуаңшылыққа өте төзімді. Қыс мезгіліндегі суыққа бейімделген, бірақ кейде бұтақтарының үсуі байқалады. Бүйіргеннің басты артықшылығы – оны бұта қоршау ретінде қолдануға болады, себебі ол қырқу мен кесуге оңай бейімделеді.

Бүйіргеннің ауадағы шаң мен газға төзімділігі жоғары, бұл оны қала мен өнеркәсіптік аймақтарда өсіруге тиімді етеді. Сонымен қатар, ол құрғақ топырақта жақсы өседі және дренаж жасалған жерлерде суаруды талап етеді.

Бозқараған – биіктігі 5-7 метрге жететін бұта. Ол құрғақшылыққа төзімді және жарықсүйгіш. Бозқарағанның тамыр атпаларын көп беру қасиеті оның гүлдеуін нашарлатуы мүмкін, сондықтан атпаларды уақытылы жою қажет. Топыраққа талғамайтын бұл бұта көптеген аудандарда көгалдандыруға қолайлы.

Бозқарағанның топырақтың тұздылығына төзімділігі жоғары, бұл оның Қазақстанның түрлі аудандарында қолданылуына ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл өсімдік қырқуды жақсы көреді және сәндік көгалдандыруда кеңінен қолданылады.

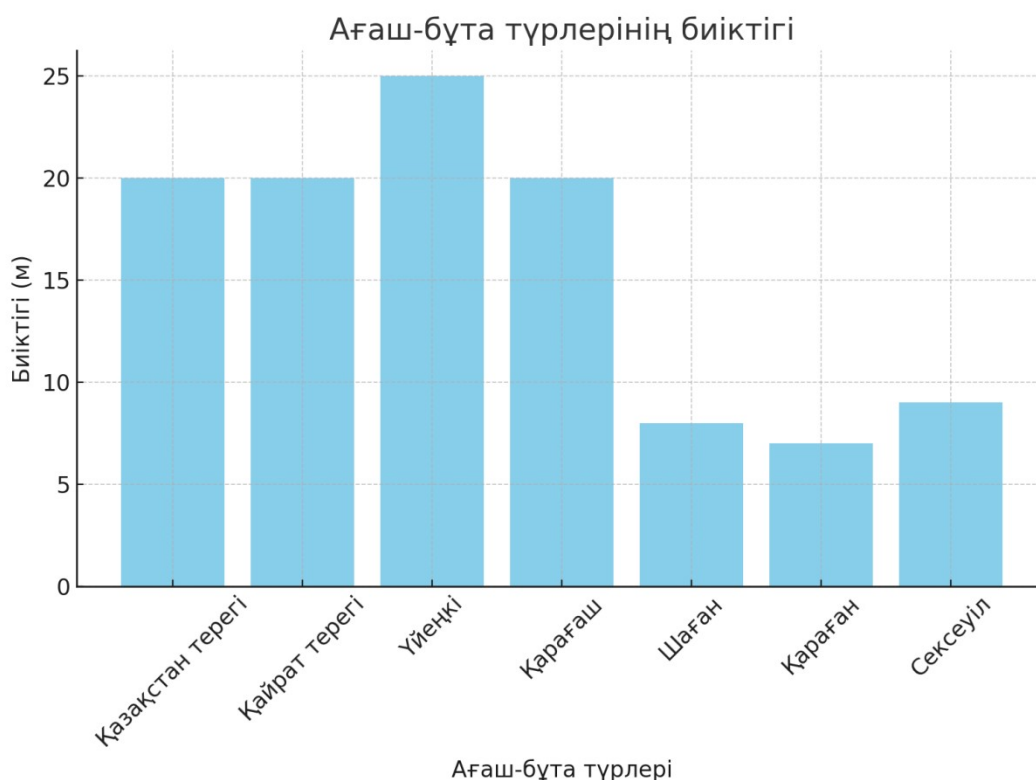
Бозжиде – биіктігі 8-10 метрге дейін өсетін ағаш, ол өте тез дамиды, бірақ оның тіршілік ету мерзімі қысқа. Жапырақтарының жоғарғы беті жасыл, ал төменгі беті ақ түкпен жабылған, бұл ағашты күмістей жылтылдатып көрсетеді. Жиденің гүлдері алтын түсті және өте хош иісті.

Бұл ағаш құмды жерлер мен өзен жағалауларын бекіту үшін қолданылады, сондай-ақ көгалдандыруда да маңызды рөл атқарады. Жиде құрғақшылыққа, суыққа және тұзды топырақтарға төзімді, сондықтан оны барлық аудандарда қолдануға ұсынылады.

Жыңғыл – бұталы өсімдік түрі. Бұл жарықты сүйетін, құрғақшылыққа және топырақтың тұздылығына төзімді бұта. Жыңғыл аз күтімді талап етеді, сонымен қатар тұқыммен және тамыр атпаларымен көбейеді.

Қара сексеуіл – биіктігі 4-9 метрге жететін ағаш. Ол шөлейт аймақтарда, құмды жерлерде және тұзды топырақтарда жақсы өседі. Қара сексеуіл жарықсүйгіш және құрғақшылыққа төзімді. Оның негізгі қолданылу саласы – шөл және құм көшкіндерін тоқтату.

Тораңғыл – биіктігі 15 метрге дейін өсетін ағаш. Ол ыстыққа, құрғақшылыққа және тұзды топырақтарға шыдамды, бұл оны шөлейт және тұзды жерлерді көгалдандыруда таптырмас ағашқа айналдырады (1 сурет).

Сурет1 - Келтірілген деректер бойынша ағаш-бұта түрлерінің биіктігі

Қызылорда облысындағы көгалдандыру бағдарламалары аймақтың экологиялық жағдайын жақсартуға және жергілікті табиғатты қалпына келтіруге бағытталған. Зерттелген ағаш-бұта түрлерінің барлығы дерлік Қызылорда облысының климаттық жағдайларына жақсы бейімделген және су тапшылығы жағдайында да өсіп дами алады. Практика нәтижелері

көрсеткендей, өсімдіктердің бұл түрлері тек экологиялық емес, сондай-ақ экономикалық жағынан да маңызды.

Қызылорда облысының экологиялық жағдайын жақсарту үшін көгалдандыру маңызды рөл атқарады. Ұсынылған ағаш-бұта түрлері аймақтың климаттық және топырақ ерекшеліктеріне бейімделген, бұл олардың өңірдегі экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Экологиялық мәселелерді шешу үшін көгалдандыру бағдарламаларын кеңінен қолдану қажет, бұл өскелең ұрпаққа тұрақты және экологиялық таза қоршаған орта қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Балтаев, ҚБ. (2000). *Қызылорда облысының табиғаты*. Қызылорда облысының өсімдіктер әлемі.
- 2 Akhmedenov, KM. (2018). Analysis of the Afforestation Status in the Arid Conditions of Western Kazakhstan. *Biology Bulletin*, 45(10), 1153–1158. <https://doi.org/10.1134/S1062359018100023>.